

Česká zemědělská univerzita v Praze
Fakulta agrobiologie, potravinových a přírodních zdrojů
Katedra zahradní a krajinné architektury

Zahrady středověkých klášterů, medicínské léčivé zahrady

Bakalářská práce

Autor práce: Kristina Mariani

Obor studia: Zahradní a krajinářská architektura

Vedoucí práce: doc. Ing. arch. Jan Vaněk, CSc.

© 2018 ČZU v Praze

Čestné prohlášení

Prohlašuji, že svou bakalářskou práci «Zahrady středověkých klášterů, medicínské léčivé zahrady» jsem vypracovala samostatně pod vedením vedoucího bakalářské práce a s použitím odborné literatury a dalších informačních zdrojů, které jsou citovány v práci a uvedeny v seznamu literatury na konci práce. Jako autorka uvedené bakalářské práce dále prohlašuji, že jsem v souvislosti s jejím vytvořením neporušil autorská práva třetích osob.

V Praze dne 20. 4. 2018 _____

Poděkování

Ráda bych poděkovala svému vedoucímu doc. Ing. arch. Janu Vaňkovi, CSc. za odborné vedení práce. Děkuji také RNDr. Oldřichu Vackovi, CSc. za pomoc při zpracování této práce a cenné rady. Mgr. Drahomíře Pokorné za jazykovou korekturu. V neposlední řadě bych také chtěla velice poděkovat své rodině a přátelům za jejich podporu v období mého studia.

Zahrady středověkých klášterů, medicínské léčivé zahrady

Souhrn

Bakalářská práce se zabývá tématem klášterních zahrad. Práce je rozdělena do několika částí. V literární rešerši je zpracován historický vývoj středověku, popsána periodizace této doby s ohledem na vznik křesťanství a jeho vliv na rozvoj společnosti a vztah k zahradnímu umění. Dále se popisují klášterní zahrady a jejich jednotlivé části. Byly shrnuty důležité charakteristiky všech typů klášterních zahrad a jejich prvků s popisem zvláštní sakrální symboliky. V práci je o zahradě uvažováno z náboženského a užitkového hlediska. Popsán je zde rozvoj medicíny a farmacie z pohledu krajinné architektury, a také vznik prvních botanických zahrad. Vše je završeno kapitolou s doporučením obnovy jak klášterních zahrad, tak i celých klášterních komplexů, jelikož představují významnou součást národní umělecké kultury.

Klíčová slova: středověk, zahrada, zahradní umění, klášter, zahradnictví, krajinná architektura

Medieval cloister medical gardens

Summary

The bachelor thesis deals with the theme of monastery gardens. The work is divided into several parts. In the literary research, the historical development of the Middle Ages is described, the periodization of this period is described with regard to the emergence of Christianity and its influence on the development of society and the relation to the garden art. Further, monastery gardens and their individual parts are described. There were summarized the important characteristics of all types of monastery gardens and their elements with a description of the special sacral symbolism. In the work, the garden is considered from a religious and utility point of view. Here is the development of medicine and pharmacy from the point of view of landscape architecture, as well as the first botanical gardens. Everything is completed with a chapter recommending the restoration of monastery gardens as well as entire monastery complexes as they represent an important part of the national art culture.

Keywords: medieval, garden, garden art, monastery, gardening, landscape architecture

Obsah

1 Úvod	1
2 Cíl práce	2
3 Pojetí středověké doby	3
3.1 Období raného středověku	4
3.2 Období vrcholného středověku	5
3.2.1 Vznik křesťanství na území Evropy a jeho vliv na rozvoj středověké společnosti	6
3.3 Období pozdního středověku	7
4 Periodizace středověku v dějinách umění	8
4.1 Románská fáze	8
4.1.1 Dorománské období	8
4.2 Gotická fáze	10
5 Zahradní umění v době středověku	11
5.1 Světské zahrady	11
5.2 Sakrální zahrady	14
6 Křesťanství ve vztahu k zahradní tvorbě	15
6.1 Obraz ráje při identifikaci s klášterní zahradou	16
7 Architektura klášterní zahrady	18
7.1 Rajský dvůr	23
7.2 Užitkové zahrady	25
7.2.1 Zeleninová zahrada	25
7.2.2 Ovocná zahrada	27
7.2.3 Vinice	27
7.2.4 Lékárnická zahrada	29

7.2.5 Medicínská zahrada	29
7.3 Botanické zahrady.....	30
8 Význam a použití pěstovaných rostlin	31
9 Obnova klášterních zahrad	32
10 Závěr	34
11 Seznam použité literatury.....	35
12 Seznam obrazových příloh.....	36

1 Úvod

V současné době je krajinné umění zkoumáno především historiky, zaměřujícími se na krajinnou architekturu. Kromě toho sama zahrada představuje originální formu syntézy různých umění. Syntézu, která je úzce spjata s existujícími velkými styly a vyvíjí se souběžně s vývojem filozofie, literatury, světového názoru, estetických forem života, malby, architektury a hudby. Estetické vnímání zahrady je neustále korigováno různými obdobími, v nichž bylo považováno za krásu, exotiku, nebo naopak neslo hlubokou filozofii a význam. Pro vnímání zahrady je třeba se úplně ponořit do kultury doby zkoumané zahrady. Mnohé rostliny a květiny, které byly v té době považovány za drahé a exotické, jimi už dávno přestaly být. Mnohé z nich se vysazovaly ne z estetických důvodů, ale v souladu s přísnými pravidly řízenými symbolikou nebo dokonce mystikou.

Správné vnímání zahrady jako uměleckého díla vyžaduje v moderních podmínkách hluboké znalosti v oblasti dějin umění a historie každodenního života období zkoumané zahrady. Pochopení všech těchto aspektů poskytne architektům, historikům a restaurátorům správné podklady pro rekonstrukci celých klášterních komplexů včetně historického vzhledu středověkých zahrad, které byly ztraceny před mnoha staletími.

2 Cíl práce

Cílem této práce je zkoumání klášterních zahrad na základě seznámení se se zvláštnostmi kultury středověkých klášterů a jejich života. V procesu psaní práce byla zachycena charakteristika středověku s ohledem na převládající křesťanskou filozofii a světový názor, dále zachycuje studium krajinného umění tohoto období s cílem podrobnějšího vysvětlení složek klášterních zahrad, směru vývoje medicíny a farmacie ve středověku z hlediska krajinné architektury. Cílem také bylo pomoci restaurátorům při obnově původního vzhledu zahrad.

3 Pojetí středověké doby

«Dějiny světa nikdy jindy nemají takový význam a důležitost jako ve středověku a neukazují tolik individuálních jevů jako v tomto období.»

(GOGOL, 1834)

Ve vědě se termín «středověk» objevil v době, kdy byl v renesanci vyhlášen návrat k antické kultuře. Takzvané «přechodné období» mezi starověkem a renesancí bylo nazýváno středověkem. Tato fáze, jejíž doba trvání je více než tisíc let, nepochybně představuje v dějinách lidstva velmi důležité a složité období a samozřejmě také zanechává obrovskou stopu v kultuře a umění celého světa.

Až do nedávné doby byl středověk často vnímán jako něco temného a ponurého, plného násilí a týrání, krvavých válek a vášní. Toto období bylo asociováno s jakousi divokostí a zaostalostí, stagnací nebo pustým místem v historii, s celkovým nedostatkem něčeho světlého a veselého. Například Voltaire psal o středověku, že dějiny této doby je nutné vnímat pouze pro to, aby se jimi pohrdalo (VOLTAIRE, 1996), a George William Friedrich Hegel ve svém díle «Filosofie dějin» hovořil o «strašlivé noci středověku.» (HEGEL, 1993)

Až doposud o tom diskutují spisovatelé, vědci a filozofové. Například italský spisovatel minulého století Adolfo Bartoli přemýšlel o středověku, jako o období, ve kterém se rozum oděl do pohřebního roucha, aby odešel do hrobu, kde pak zůstal po mnoho staletí. Jakoby světlo myšlenek ve středověku zhaslo a nebe viselo nad zemí a umlčelo ji v ohavném objetí (BARTOLI, 1878). Tomu prudce oponoval známý spisovatel a novinář Gilbert Keith Chesterton. Ve své knize «Nový Jeruzalém» psal, že ti, kteří mají rádi středověk, jsou často obviňováni za to, že pro ně středověk znamená dokonalost. Ale samotná pravda tkví v tom, že nebyl dokonalý stejně tak, jako je například nevyvinuté malé dítě (CHESTERTON, 1920). Nedokonalost středověku byla výjimečná zvláště v tom, že právě takovou nedokonalost obdivovali myslitelé tehdejší doby, protože předtím se společnost nikdy tak rychle a soudržně nerozvíjela, a to od období barbarství až směrem k civilizaci.

Negativní názor na středověké období, který se zakořenil jako stereotyp v myšlení moderního člověka, se zrodil již v období italského humanismu. Pro něj byl středověk obdobím, které se k ničemu nevztahovalo, bylo prázdné, představovalo jakýsi výpadek v

rozvoji kultury. Brzy se pro humanisty stalo toto středověké církevní obraz literatury cizí, propletl se s abstraktní konstrukcí scholastiky a symbolickým náboženským uměním. Dovolte mi, abych Vám připomněla, že humanismus je etickým životním postojem, který říká, že lidé mají právo volně si stanovit způsob a cíl svého života. Tím pádem z definice vyplývá, že humanismus je z hlediska náboženství naprosto nesrovnatelný s koncepcí přísného způsobu života středověkého člověka.

Z tohoto důvodu se nyní podle našeho pojetí, zformovalo historicky chybné tvrzení, že středověk je bezvýznamné místo v historii a to kvůli krizi společnosti, temnému období plnému násilí a úpadku kultury.

Nicméně na počátku dvacátého století začalo být jasné, že éra středověku má svou historickou periodizaci, což je konvenční rozdělení epochálního procesu na určitá chronologická období.

Historii středověku v západní Evropě lze rozdělit do tří hlavních období charakterizovaných různou úrovní sociálně-ekonomického, politického a kulturního rozvoje. Podle této periodizace existuje raný (V. st. — X. st.), vrcholný (X. st. — XIII. st.) a pozdní středověk (XIII. st. — IV. st.). Nejdůležitější je ve skutečnosti to, že středověk není jen tmářství, ale také i vysoká kultura.

Po pravdě řečeno během této doby došlo k rozkvětu kultury a křesťanské tradice, ekonomiky, sociálních a geografických faktorů a tak dále. Rozvíjelo se zemědělství, osídlovala se dříve neobsazená území. Počet obyvatel rychle rostl, většina z nich žila v rychle rostoucích městech. Vzrůstající obchod těsněji spojoval do té doby téměř izolované oblasti Evropy a Asie, přinášel mnoho nového a neznámého, včetně vlivu na módu a udával směr rozvoje v oblasti umění, náboženství a kultury.

3.1 Období raného středověku

Z hlediska historického vývoje raný středověk ve skutečnosti charakterizoval úpadek a klid. Byl to čas formace feudálního zřízení. V duchovním životě nastala dočasná degradace kultury spojená se zánikem Západořímské říše a s nastupujícím náporům pohanského nevzdělaného světa. Evropa byla unavená z válek a násilí a nebyla schopna většího rozvoje. Toto období je nám všem známo jako perioda pod označením «temné období». V rámci této doby je i pět set let evropské historie od V. do X. století jako nenaplněná mezera mezi antikou a vrcholným středověkem, který začal, jak se počítá, začátkem panování Karla Velikého. Panovník dal první impuls k rozvoji civilizace. Později jeho nástupce, Otta Veliký,

založil Svatou říši římskou národa německého. Zásadní roli v raném středověku hrál začátek syntézy římské kultury a zpevnování křesťanství. Po pádu Západořímské říše bylo křesťanství jediným spojením mezi antickou kulturou a tvůrčím potenciálem evropských národů. Církev v tomto období má rozhodující vliv na myšlení a kulturu společnosti, zejména reguluje proces zvládnutí antického dědictví.

Jak už bylo řečeno výše, počátek rozvoje lze vysledovat díky myšlence nového panovníka Karla Velikého, který se stal v roce 800 n.l. císařem tzv. Západu, který začal obnovovat zaniklou říši, snažil se oživit Evropu a dohnat minulou moc Římské říše. V literatuře existuje takzvaný «fenomén Karla Velikého» - špatně vzdělaný panovník byl člověkem s velkým respektem k umění a vědám. Zval do svého sídla nejlepší vědce a umělce. Řídil se latinským výrokem mnichů benediktinů, «Modli se a pracuj!» (Ora et labora). Karel Veliký přeměnil říši na obrovské staveniště: budoval silnice, mosty, kostely, paláce. Osvojoval si a osidloval opuštěná území, zároveň pečoval o uplatnění křesťanských myšlenek na převážnou většinu obyvatel.

Několik století po smrti Karla Velikého byly v západní Evropě ještě dobře uchovávané vzpomínky na vytvoření říše, která se počítala za nástupce Římské říše. Myšlenka o «globálním státu», který by spojil všechny křesťany, znepokojovala myšlení mnoha lidí. Od rozpadu jednotné Karolinské říše Karla Velikého, panovníci vzniklých států snili o obnově moci bývalé říše. Stejnou náladu měla velká část společnosti a to pouze v X. století. Nový vládce Otto Veliký přetváří tento sen v realitu. Poté, když si upevnil pozici na královském trůnu, začal Otto uskutečňovat své ambice. Ve své politice, Otto Veliký pokračoval ve směru nastaveném Karlem Velikým, tedy ve směru vývoje ve všech odvětvích společnosti a kultury. Nový stát Otty Velikého se stal stejně známým jako Svatá říše římská národa německého, který tak byl nazýván od poloviny XII. století.

3.2 Období vrcholného středověku

Období zralého středověku (X. st. — XIII. st.) bylo významné prudkým rozkvětem společnosti ve všech oblastech: literatury, umění, architektury, práva a teologii. Klasický nebo vyspělý středověk byl obdobím rozvinutého feudalismu. Od X. století, v souladu se zákony feudalismu, bylo umožněno vytvořit větší státní struktury a shromáždit dostatečně silnou armádu. To umožnilo zastavit invazi barbarů, významně omezit loupeže, a pak postupně přejít do útoku. V roce 1024 křižáci vzali Byzantincům Východní římskou říši a v roce 1099 převzali od muslimů Svatou zemi. Avšak v roce 1291 byly obě opět ztraceny. Nicméně ze

Španělska byli Mauři vyhnáni navždy. Nakonec západní křesťané získali převahu nad Středozemním mořem a jeho ostrovy.

3.2.1 Vznik křesťanství na území Evropy a jeho vliv na rozvoj středověké společnosti

Cesty Evropanů ke křesťanství byly různé. Někteří z nich se sami obrátili k víře, druzí pod vlivem misionářů, a jiní byli pokřtěni násilím. Sasové, Prusové, Litevci a některé jiné národy přijali křesťanství pod hrozbou ohně a meče, ale přineslo jim to politickou a ekonomickou stabilitu. Šíření a přijetí křesťanství bylo nakonec způsobeno nikoli silou zbraně, ale jeho univerzálností, jeho duchovní silou a schopností působit na lidi za různých podmínek. To hrálo velkou roli při vzniku a vývoji monumentální křesťanské kultury středověku, která stále více a více zdokonalovala své učení a organizaci.

V očích lidí zvyšovalo křesťanství její schopnost sjednotit společnost v ideologickém a v praktickém životě. Duchovenstvo oznamovalo «boží mír» nebo «boží příměří» a často se samo podílelo na obraně celého regionu. Když nepřátelé obléhali město, biskupové často začínali jako první jednání s nepřítelem. Často pak město vykoupili církevními poklady, což zachraňovalo obyvatele od vražd a města od loupení a rabování.

Křesťanské komunity aktivně spolupracovaly. Křesťanství bylo jakýmsi spojovacím článkem pro politicky roztržštěnou Evropu. Během centralizace byly vytvořeny a posíleny náboženské instituce, které vznikly v římských dobách a které se běžně nazývají křesťanská církev. To bylo v čele s římským arcibiskupem, který se v V. století stal známým jako papež. Papež měl nejen náboženskou moc, ale i morální a politickou autoritu.

Nástup relativní stability poskytl možnost k rychlému růstu měst a evropské ekonomiky. Život v západní Evropě se výrazně změnil, společnost rychle ztrácí rysy barbarství, ve městech vzkvétá duchovní život. Obecně platí, že evropská společnost se stala mnohem bohatší a civilizovanější než v době Římské říše. Prominentní roli v tomto procesu hrála křesťanská církev, protože v tomto období byla katolická církev na vrcholu moci, středověká společnost byla plně formována, vznikly první univerzity, byla vytvořena originální díla středověké kultury.

3.3 Období pozdního středověku

Období pozdního středověku (XIII. st. . — IV. st.) pokračovalo v procesech formování evropské kultury, která začala během období klasiky. Nicméně jejich průběh nebyl zdaleka hladký. V XIV. a XV. století západní Evropa opakovaně zažila hladomory, ke kterým došlo kvůli mimořádně chladným a deštivým rokům, které zničily sklizeň. Množství epidemií, zejména moru («Černá smrt»), přineslo i nespočetné lidské oběti, zničily více než čtvrtinu evropské populace. Zničení sociálního systému vedlo k masovým nepokojům, v této době zuřily známé rolnické války v Anglii a ve Francii. Depopulace evropského obyvatelstva byla dovršena devastací způsobenou západním pochodem Mongolů a stoletou válkou, která výrazně zpomalila rozvoj kultury. A přesto byla nakonec města znovuzrozena; začaly se znovu rozvíjet řemesla, zemědělství a obchod. Lidé, kteří přežili mor a válku, měli možnost organizovat svůj život, který byl teď lepší než v předchozích dobách. Feudální šlechta a aristokraté začali místo nedobytných hradů stavět nádherné paláce jak v jejich usedlostech, tak i ve městech. Nové bohatší tak zvané «nižší» stavy napodobovaly šlechtické rodiny ve vytváření domácího pohodlí a zařizovaly si životní styl odpovídající jejich majetku. Vznikly podmínky pro nový vzestup duchovního života, vědy, filozofie a umění a již ve XIV. století v západní Evropě začalo období pokroku věd a umění. Vzestup způsobily okolnosti jako vznik vysokých škol a šíření učení. Oživení zájmu o antickou literaturu vedlo k začátku italské protorenesance.

Starozitnosti, včetně knih, nahromaděné v západní Evropě během křížových výprav více rozšiřovaly oblast znalostí Evropanů v architektuře, medicíně, fyzice a v jiných vědách. Pak, po vyplenění Konstantinopole křížáky v roce 1204, se byzantští učenci začali stěhovat na západ, a to zejména do Itálie, což také připravilo společnost k vzdělávacím reformám. Knihtisk v XV. století velmi přispěl k šíření znalostí. Lépe se tak drahé a vzácné knihy, včetně Bible, postupně staly veřejnými, a to zase připravilo evropskou reformu. V Evropě došlo k neuvěřitelnému zvratu. Byly zde všechny podmínky pro pozvednutí společnosti, a to i proto, že umění začalo být přístupné. Tento vzestup vedl nutně k tzv. renesanci.

Další období se nazývá novověk. Historici se výrazně liší v definici horní hranice pozdního středověku. Ve východoevropských historických vědách se obvykle určuje konec středověku anglickou občanskou válkou, ale v západoevropské vědě je obvykle spojován se začátkem reformace církve nebo s dobou velkých zeměpisných objevů.

4 Periodizace středověku v dějinách umění

Ve vývoji středověkého umění se rozlišují dvě fáze: první je období přejímání, které zcela správně získalo stejný název jako současně s ní nové jazyky — románská éra. Pak druhou fází je éra úplné svéráznosti, éra analytická, a to v plném smyslu tohoto slova. Získala však chybný název gotika, odvozený z italského gotico, a to doslova - gótský, vyvinutý z názvu germánských kmenů Gótů. Termín «gotika» byl v renesanci představován jako ponižující označení pro všechna středověká umění, považovaná za «barbarská». Mezi těmito dvěma epochami, románskou a gotickou, není výrazná hranice: jedna epocha znamenala metodickou aspiraci, druhá - dosažený výsledek.

4.1 Románská fáze

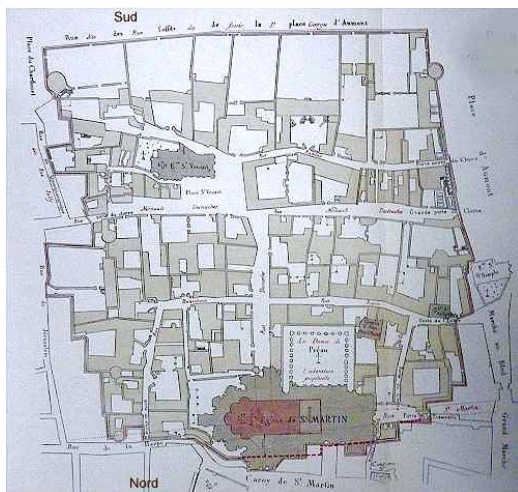
4.1.1 Předrománské období

Pokud se podíváme na každou fázi zvlášť, románská éra zahrnovala tři plynulá období: Karolínská renesance, která získala své jméno díky panování králů Franků: Karla Velikého, Ludvíka I. Pobožného a Karla II. Holého z Karolínské dynastie. Toto období odpovídá konci raného středověku (VIII. st. — IX. st.). Hned po Karolínské renesanci následuje otonské období, které odpovídá počátku vrcholného středověku, časově vyplňující X. století. Termín «otonská renesance» byl zaveden teprve v XIX. století historikem umění Hubertem Janitschkem podle názvu dynastie, která vládla v Německu a v severní Itálii od roku 919 do roku 1024. Tři zástupci této dynastie se jmenovali Otto (JANISCHEK, 1882). Umění otonské renesance bylo převážně lokalizováno v několika malých městech a v důležitých kláštřích, u dvora císaře a jeho hlavních vazalů. Obě tato období - Karolínské a Otonské - historici umění nazývají jako «předrománská», protože předcházejí hlavnímu, všem známému, románskému období, ačkoli mezi nimi není žádná výrazná hranice (PROKOP, 2011).

Románské umění (z latinského romanus — římský) se téměř úplně shoduje s obdobím vrcholného středověku (X. st. — XIII. st.). V románském období umění opatrně zkouší své síly pod vedením klášterů; první záblesk tohoto umění pochází z X. století. Zatímco Byzantská říše a muslimský svět prožívají velkolepý rozvoj, západní státy, které byly podrobeny konstantní invazí barbarů, neměli ani klid, ani potřebné finanční prostředky k vytvoření vlastní architektury. V té době se stavělo málo, z památek byly postaveny pouze

kostely, a poněvadž veškerý intelektuální život byl soustředěn v klášterech, téměř všechny památky představeny klášterními komplexy.

Sakrální stavby románského slohu převzaly mnohé prvky z římské architektury, liší se monumentálními a racionálními konstrukcemi, stejně jako sousošími. Architektura vytváří dojem velké moci a určité zemitosti. Některé z nich přesně reprodukuje byzantské plány; největší část z nich jednoduše následuje typ latinské baziliky jako například kostel v Clermont a bazilika Svatého Martina z Tours, jejichž popis jsme obdrželi díky kronikářům té éry (bohužel, v našich dnech můžeme pozorovat pouze rekonstrukci baziliky v neobyzantském stylu). Jako ozdobné motivy znalo románské umění pouze podmíněné typy, vypůjčené buď z antického světa, nebo z Východu. Románský sloh viděl přírodu pouze prostřednictvím kopií.

Obrázek č. 1 – půdorys bývalé baziliky Svatého Martina z Tours s rajským dvorem (<http://www.francebalade.com/tours/trstmartin.htm>)

Takhle se architektura pět století vleče trdným živobytím obyvatel a přiživuje se na prostředcích Byzancie. Pohromy v X. století zcela ponoří architekturu do spánku; náhlé probuzení v ní pak vyvolává novou aktivitu a plodnou originalitu. XI. a XII. století. — doba velkých začátků: XI. století — éra poutí, která nám odhaluje Východ, XII. století. — věk křížových výprav a vytváření městských komunit. Neklidný duch, který tlačí křesťany Západu na «svatá místa», se rodí uvnitř společnosti ve snaze o reformy a osvobození. Na Západě vzniká městský život.

4.2 Gotická fáze

Po románské éře následuje velkolepé období gotické, které zůstávalo převážně v náboženském umění, bylo korelováno s věčností, s «vyššími» iracionálními silami. Pro gotiku byla charakteristická symbolicko-alegorická forma myšlení a konvenčnost uměleckého jazyka. Z románského stylu převzala gotika prvky architektury v systému umění a tradiční typy náboženských staveb. Zvláštní místo v umění gotiky měla katedrála - nejvyšší příklad syntézy architektury a malby (převážně vitráže a obrazy považované ve středověku za Bibli pro ty, kteří neuměli číst). Prostor katedrály nesrovnatelný s člověkem, vertikalizmus jeho věží a oblouků, podřízenost sochařské výzdoby k dynamickým architektonickým rytmům. Pestrobarevná záře vitrážových oken měla silný emocionální dopad na věřící. Odvážná a složitá nosná konstrukce gotické katedrály, která ztělesňuje triumf inženýrské myšlenky člověka, umožnila překonat masivní povahu románských staveb, odlehčila zdi a oblouky, vytvořila dynamickou jednotu vnitřního prostoru. Vytváří se dojem nekontrolovatelného vzestupného pohybu nahoru a směrem k oltáři. Efekt vznikl použitím řad štíhlých pilířů, mohutným vzestupem špičatých lomených oblouků, zvýšeným počtem arkád horních galerií. Na fasádách se mění lomené oblouky a bohaté architektonické, plastické a dekorativní detaily. Sochy a reliéfy tvoří celkový symbolický námětový systém, který zahrnuje znaky a epizody Písma svatého nebo alegorické obrazy.

Dekor byl rytmicky organizován a striktně podřízen architektonickému rozdělení fasády, což mělo za následek štíhlou tektoniku a proporci soch, vážnost jejich póz a příznačná gesta. Ostatní části chrámů byly také zdobeny reliéfy, sochami, rostlinným ornamentem a zobrazením fantastických zvířat. Témata vitrážových oken jsou také různorodá, v rozsahu barev převažovaly červené, modré a žluté tóny. Barevné světlo procházející skrz vitráže, posilovalo dojem nekonečnosti prostoru, vnitřní nasycení interiéru. Nejznámější gotické katedrály jsou katedrála Notre Dame v Paříži a katedrála v Kolíně nad Rýnem (BAUER, 1998).

Následně umění v době gotiky přechází do rukou světských lidí a zavazuje se vyřešit ty nejodvážnější problémy s touto vášnivou touhou po pokroku a transformaci, kterou je inspirována celá společnost. Kláštery ztrácely roli hlavních středisek středověké kultury. Vzrostla vážnost měst, obchodníků, řemeslníků a královské moci jako hlavních zadavatelů staveb, jakožto organizátorů uměleckého života státu.

Takový je obecný pohled na architekturu v těchto dvou nejdůležitějších obdobích periodizace středověku z pohledu dějin umění.

Kláštéry a jejich zahrady, o nichž se bude hovořit v této práci, vznikly v IX. století, dosáhly svého nejvyššího vrcholu v XI. a XII. století a postupně v XIV. a XV. století jejich moc a síla začaly zanikat. Toto období plně odpovídá době vrcholného středověku a počátku období pozdního. Z pohledu dějin umění tyto klášterní zahrady můžeme zařadit do románského a gotického období.

5 Zahradní umění v době středověku

Přechod z antiky k feudalismu významně ovlivnily všechny směry kultury evropských zemí. Architektura, umění a především zahradní umění, jsou velmi citlivé a je třeba pro jejich životaschopnost klidné prostředí. Tak se v podmínkách nepokojů ve světě, zejména v Evropě, pozastavil vývoj krajinného a zahradního umění, ale přesto zahrady i v tuto dobu stále existují.

Vzhled středověkých zahrad, na rozdíl od antických zahrad, ztrácel rysy bezstarostnosti a touhy po kráse, toto bylo nahrazeno utilitarismem a askezí. Jejich rozměry jsou výrazně sníženy, vnitřní zahrady se objevují uvnitř klášterů a hradů, kde jim je garantována bezpečnost před loupežemi. Půda, která patřila klášterům a prosperujícím feudálům, měla být maximálně využita.

Zakládaly se tam tedy ovocné zahrady, vysazovaly se bobuloviny, vinice, hospodářské kultury a květiny. Někdy v zámeckých zahradách rostly stromy - lípy, duby. Ve středověku se tato vnitřní zahrada stala jediným spojovacím článkem mezi obyvateli města a přírodou. Nicméně si musíme všimnout i toho, že vývoj krajinného umění středověku byl ovlivněn znalostmi antické literatury věnované technice zpracování půdy a kompozičním metodám parkových prostorů, o čemž pojednávají pozdější kapitoly.

5.1 Světské zahrady

S rozvojem feudálních vztahů, charakterizovaných zvláštním světovým názorem na náboženství a socio-ekonomickými faktory v západní Evropě se přístup k zahradě a krajinné architektuře dramaticky změnil. Spolu s feudalismem, který nahradil otrokářský systém, vznikl nový typ města - opevněné město obklopené silnými obrannými hradbami.

Velikost zahrad vytvořených uvnitř paláce a městského opevnění se prudce snížila, což donutilo krajinné architektuře věnovat větší pozornost vnitřním zahradám. Ve středověkých

městech převládal velmi hustý typ zástavby, vytvářely se masivy budov a za takových podmínek se ozelenění snižuje na květinovou okenní výzdobu nebo v lepším případě na ozdobený balkón.

Až dosud existovala domněnka, že první veřejné městské zahrady určené k rekreaci se objevily až v renesanci. Nicméně krajinářka a architektka Gabrielle van Zuilen, autorka knihy «Všechny zahrady světa» uvádí, že na přelomu X. až XI. století ve Francii a ve Španělsku existovaly veřejné zahrady sloužící pro zábavu (ZUILEN, 2003). Navíc lze předpokládat, že i tentokrát stále mohly existovat malé zelené plochy, které nebyly umístěny podél ulice, ale nacházely se ve vnitřních nádvořích a byly odděleny plotem od zbytku světa. V zámcích feudálů existovaly také velmi malé světské zahrady, kde se pěstovaly především léčivé byliny, vonné rostliny, a okrasné růže. Také se tam obyčejně nacházel zdroj vody — studna, někdy miniaturní bazén nebo okrasná kašna a rovněž vždy lavička ve formě výčnělku z obvodové zdi, která byla pokrytá drnem. Později byla tato konstrukce laviček rozšířená v parcích.

V blízkosti obranných opevnění hradu byly uspořádány tzv. «květnaté louky» určené pro turnaje a společenské akce. Z těchto zahrad byla nejznámější Kremelská zahrada Fridricha II. (1215 — 1258) v Norimberku a Královská zahrada Karla V. (1519 — 1556) s plantáží třešní, vavřínových keřů a květinových záhonů z lilií a růží. V zahradách se zakládala také malá travnatá hřiště určená pro tanec a hru. «Zahrada růží» a «květinová louka» — tvořily také jeden z populárních motivů středověké malby XV. až XVI. století.

Mezi zahradami středověku a zahradami novověku v západní Evropě probíhala také přechodná etapa - zahrady pozdního středověku.

V pozdním středověku se objevily «zahrady lásky»: zahrady určené pro milostné osamocení, tedy pro setkání milenců v izolovaných od okolního světa a jednoduše pro odpočinek od hlučného dvorského života. Zde hrála hudba, lidé besedovali, četli knihy, tančili, hráli různé hry, k nimž patřily šachy a «mlýnky». Takové «zahrady lásky» (obvykle na hradech nebo zámcích) měly uprostřed malé bazény (ŽIRNOV, 1977). Dobrý obraz takové zahrady byl zachován v italském rukopisu v knihovně Estense v Modeně. Mladí lidé se koupají ve Fontáně mladosti, pijí víno a užívají si hudby. Společné koupání v malých bazénech mužů a žen je často zobrazováno ve středověkých miniaturách. Zřejmě to nebylo nijak neobvyklé v podmínkách «komunálního» života středověkých hradů a měst, kde byla samota vítána, ale ne vždy všem dostupná.

Obrázek č. 2 – «zahrada lásky» z italského rukopisu zachovaného v knihovně Estense v Modeně
(https://www.ake-images.de/Docs/AKG/Media/TR3_WATERMARKED/6/b/9/b/AKG49781.jpg)

Zahrady v pozdním středověku měly rozmanité pavilony, vyvýšeniny, ze kterých se člověk mohl sledovat na okolní život mimo zahradní zdi, tedy městský nebo venkovský. Během tohoto období se rozšířily také labyrinty, které dříve byly charakteristické jen pro ozdobu vnitřních prostorů (například v katedrále Chartres). Cesty zahradních labyrintů jsou obklopeny malými stěnami nebo křovinovou výsadbou.

Vnějškový efekt zahrad dokreslují častá vyobrazení zahradních prací, které můžeme vidět na středověkých obrazech a ilustracích.

Obrázek č. 3 – Livre des prouffitz champêtres et ruraux, 15. st
(<http://classes.bnf.fr/ema/feuils/crescens/feuille/grand/865.htm>)

Vypovídá to o tom, že zahrady byly pečlivě obdělávány, květinové záhony byly obklopeny kamennými ochrannými zdmi, zahrady byly ohrazeny buď dřevěnými ploty, někdy malovanými obrazy heraldických znaků, nebo kamennými zdmi s nádhernými branami.

Krásný popis pozdní středověké zahrady najdeme ve třetím dni «Decameronu» Giovanni Boccacciho.

5.2 Sakrální zahrady

Navzdory skutečnosti, že světské zahrady i nadále existují, základem krajinného umění ve středověku se staly zahrady klášterní. Středověké kláštery představovaly centra vědy a umění. Právě v nich byly vypracovány zásady a zákony, podle nichž by měla být postavena ideální zahrada.

Rozdíly v pochopení světských a klášterních zahrad jsou založeny na odlišném přístupu ke kráse. Pro klášterní zahrady, ve vztahu k světským, je charakteristická velká zdrženlivost v používání dekorativních prvků; přírodní krása přírody je základem výraznosti.

Zahrada je utilitářským a uměleckým fenoménem, který je nedílnou součástí klášterního komplexu a je podmíněn představou jak kláštera, tak zahrady jako obrazu ráje na zemi. Zahrady byly vnímány jako projev transfigurace světa, jeho krásy, jehož vytvoření se člověk účastní.

Kromě toho byly klášterní zahrady jedinými středověkými zahradami, kompozičně sdruženými s okolními klášterními budovami. Žebrácké řády míval dokonce své zahrady. Například františkáni neměli právo vlastnit pozemky až do roku 1237, s výjimkou pozemku při klášteře, který byl používán za dekorativní «vetograd» (z řečtiny ráj, zahrada, vinice) (LICHÁČEV, 1987).

Klášterní zahrada byla charakterizována malou velikostí, obdélníkovým půdorysem, vyrovnaným terénem, použitím malých vodních zařízení a prudkým snížením použitých druhů vegetace. Jako všichni lidé středověku i mniši z XI. až XII. století viděli v přírodě především praktický, ale i symbolický význam, úzce spojený s jejich ideály a hodnotami, proto se upřednostňovaly vonné a léčivé rostliny.

Klášterní zahrada nese zdůrazněnou sémantickou zátěž - je to ztělesnění ráje, proto zahrada leží mezi vnitřním uspořádáním kláštera, uzavřená a oplocená od okolního hříšného světa.

Z náboženských důvodů je sochařská výzdoba minimalizována nebo úplně chybí, a velmi zdrženlivé jsou dekorace dalších malých architektonických tvarů (lavičky, fontány, studny, hlavice sloupů). Důležitým symbolickým prvkem jsou cesty, které nezbytně dělí zahradu v příčném směru, vytváří se tím kříž, a to buď podél os, nebo diagonálně.

Kromě toho byly západoevropské kláštery navíc charakterizovány uspořádáním labyrintů ze stříhaných keřů, symbolizujících putování lidské duše na cestě k poznání Boha. Tato metoda byla převzata od stavitelů chrámů, kteří používali na podlahu chrámu mozaikový vzorek, který vedl složitými způsoby, jako jsou labyrinty, do středu chodby. Po kolenou se plazící poutníci si tak představovali, že podnikají vzdálené pouti. (Katedrála Chartres, 1225 r., katedrála Reims, 1250 r.). Následně se tato myšlenka přesunula do zahrady (NECHUŽENKO, 2011).

Středověk viděl v umění «zjevení», které odhaluje moudrost světa, harmonii a rytmus. Tato koncepce krásy světového řádu je vyjádřena v řadě písemných děl středověku - od Eriugeny «O stvoření světa v šesti dnech», Basila Velikého a Jana Exarcha v Bulharsku a mnoha dalších dílech.

Všechno na světě mělo mnohostranný symbolický nebo alegorický význam, zahrada je jako mikrokosmos, stejně jako mnohé knihy byly také vnímány jako mikrokosmické. Proto je zahrada často ve středověku považována za knihu, a knihy (zejména sbírky) se často nazývají «zahrady»: z řečtiny «Vertograd», «Limonis» nebo «Limonaria» a tak dále (LICHÁČEV, 1987). Středověká zahrada by měla být chápána jako kniha, získává se z nich užitek a poučení.

Chtěla bych dále blíže prostudovat pohled na každou součást klášterní zahrady, ale ještě předtím ji popíši. Je třeba se vrátit k původům - prototypu zahrady, ponořit se do světového názoru a způsobu myšlení lidí tehdejší doby. Proto se pokusím pochopit křesťanskou mystiku klášterní zahrady a to především z náboženského a filozofického hlediska, s přihlédnutím k principu myšlení středověkého člověka.

6 Křesťanství ve vztahu k zahradní tvorbě

Ve středověkém umění, jehož základem jsou jeho náboženské projevy, se upřednostňuje studium ne provedení, ale interpretace námětů s ohledem na architekturu, malbu a sochařství této epochy, nikoli z uměleckého, ale z ikonografického hlediska.

A proto, abychom se seznámili s popisem uměleckého díla tehdejší doby, je nutné začít pracovat ne z hlediska dějin umění, ale z hlediska náboženského a filozofického.

Podle Jana Scota Eriugeny, irského teologa a myslitele karolínské renesance, který ve svém traktátu «O Božím předurčení» («De divina praedestinatione») psal, že objekty filozofie a náboženství jsou totožné (LIBERA, 2001). Je filozofie věda víry, chápání

dogmatu. Rozumné myšlení a náboženství, které mají stejný božský obsah, se navzájem liší pouze formou, a to pouze v tom, že se náboženství podřizuje filozofii a prostřednictvím rozumu zkoumá, zpytuje a prohlubuje tam, kde náboženství pouze uctívá Boha nebo přírodu nevytvořenou a tvůrčí.

6.1 Obraz ráje při identifikaci s klášterní zahradou

Je známo, že každý detail v klášterních zahradách měl zvláštní symbolický význam, aby připomněl mnichům základy božského díla a křesťanských ctností.

Ale odkud mistři předurčili tento prototyp klášterní zahrady a její přísnou symboliku? Jak si pamatujeme, zahrada v chápání středověkého člověka byla ztotožňována s rájem, nicméně Nový zákon neobsahuje žádné popisy, které by umožňovaly dát tomuto obrazu konkrétní - smysluplnou podobu (SOKOLOV, 2011). Nekonkretizuje se ráj ani teologie, protože panoval názor, že obraz ráje je mimo schopnost lidské představivosti:

«Co oko nevidělo, co ucho neslyšelo,
co člověku nikdy ani na mysl nepřišlo,
to Bůh připravil těm, kdo jej milují.»

(1Kor 2,9)

Obraz ráje byl objektivně zobrazen, ale jenom v ikonografických, literárních a folklorních projevech, které byly založeny na interpretaci metafor biblických nebo téměř biblických apokryfních textů.

Obrázek č. 4 – Giovanni di Paolo, stvoření světa
(<http://laviedoru.over-blog.com/2017/01/giovanni-di-paolo-la-creation-du-monde-et-l-expulsion-du-paradis-le-paradis.html>)

Tři směry takových interpretací jsou vytyčeny historikem křesťanské kultury Sergejem Sergejevičem Averincevym: ráj jako zahrada; ráj jako město (nebeský Jeruzalém); ráj jako nebesa (AVERINCEV, 2005). První z nich odpovídá řeckému výrazu «παράδεισος», pocházející ze starého východoiránského jazyka, který byl následně převzat do jiných jazyků; doslovně je toto slovo překládáno jako oplocený («*paridayda*» od slov «*pairy-*» — «kolem» a «*-dis*» — «stavět»), čímž je myšlenka o ráji spojena s kvetoucí oplocenou zahradou.

Ráj je zahrada zasazená Bohem, neposkvrněná, svatá, bohatá na všechno, co člověk potřebuje, se všemi druhy stromů a rostlin. Je obydlena zvířaty, která spolu navzájem žijí v míru. Tento prvotní ráj je obklopen zdmi, odkud Bůh vyhnal Adama a Evu po jejich hříchu. Proto je hlavním významným rysem zahrady je její oplocení; zahrada je nejčastěji označována jako «hortus conclusus» (Zahrada uzavřená) (ROYT, 2007).

Obrázek č. 5 – hortus conclusus
(<http://secretsdejardins.e-monsite.com/pages/jardins/jardins-medievaux-1ere-partie.html>)

V představování všech epoch byla dalším nepostradatelným a charakteristickým rysem ráje přítomnost všeho, co může přinést radost nejen oku, ale také ostatním smyslům: sluchu, hmatu, čichu a chuti.

Květiny vyplňují ráj barvami a vůní. Plody slouží nejen jako ozdoba, stejně jako květiny, ale dají se také ochutnat. Ptáci nejen zpívají, ale také zdobí zahradu svým barevným vzhledem, atd. Tato linie vychází z popisu starozákonného Edenu: «...Hospodin Bůh vysázel v Edenu na východě zahradu a do ní postavil člověka, jehož zformoval Hospodin Bůh, nechal ze země vyrůst všelijaké stromy lákavé na pohled a dobré k jídlu, včetně stromu života uprostřed zahrady a stromu poznání dobra i zla. Z Edenu vycházela řeka, aby zavlažovala zahradu, a odtud se rozdělovala do čtyř hlavních toků.» (Gn 2, 8-10)

Zahrada, která má obrys čtverce nebo kruhu, je oplocená - jako blahodárná plodná oáza mezi pouštěmi, kontrastuje s «vnější tmou». Na stráží zahrady stojí cherubín s ohnivým mečem. Metafora rozkvetlé zahrady-ráje vstoupila do systému symbolické výzdoby byzantských a západních středověkých chrámů, chrámů středověké Rusi. Zobrazování rajske zahrady se objevila na pozdně gotických obrazech (obraz neznámého německého mistra «Edenská zahrada» kolem roku 1420, jenž se nachází v Institutu umění Städtisches Kunstinstitu ve Frankfurtu nad Mohanem, dále pak obraz v «Přebohatých hodinkách vévody z Berry», který vytvořili bratři z Limburku v létech 1414-1416).

Obrázek č. 6 – prvotní hřích, Přebohaté hodinky vévody z Berry
(https://art.biblioclub.ru/picture_63413_grehopadenie_i_izgnanie_iz_raya_nachalo_utreni_blagoveschenie/)

7 Architektura klášterní zahrady

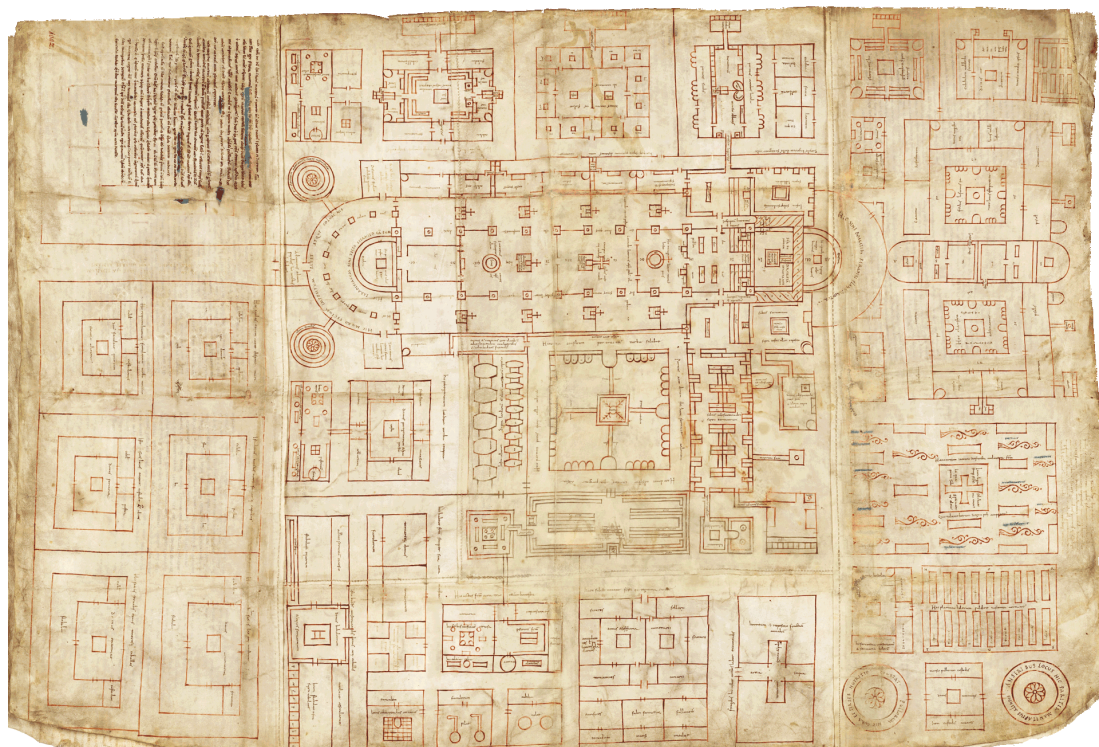
Klášterní zahrada - její uspořádání a rostliny v ní byly obdařeny zvláštní alegorickou symbolikou. Myšlenka o možném získání Edenské zahrady na zemi, vznikla v době, kdy se samy kláštery objevily jako útočiště od pozemské marnosti. Zahrada, oddělená zdmi od hříchu a zasahování temných sil, se stala symbolem edenské zahrady. Později s šířením mariánského kultu (citové působení ženy, matky, kult Bohorodičky) se v katolické Evropě zahrada stala alegorií Panny Marie, symbolem její čistoty a panenství.

Chcete-li se dozvědět, jak vypadaly klášterní zahrady v raném a vrcholném středověku, lze se podívat na příklad dodnes dochovaného plánu kláštera St. Gallen ve Švýcarsku. Plán je cenným zdrojem informací o středověkém životě. Plán opatství St. Gallen spadá do roku 820.

Skutečností je, že plán je ideálním modelem klášterního komplexu, který by měl být následován ve výstavbě dalších klášterů. A to z toho důvodu, že v raném středověku se hovoří o dominanci touhy typologické a stylistické jednotnosti formy jak ve světských, tak i v kultovních budovách, a to jak v samostatných budovách (bazilika, donjon, westverk), tak také v celých architektonických komplexech (klášter, hrad, město).

Jak již bylo dříve zmíněno, krajinná architektura středověku získala své kořeny v antice a starověkém Římě. Na plánu kláštera St. Gallen lze vypočítat některé zákonitosti. Poté tom, co jsme spatřili, můžeme pozorovat základní principy využití a jejich propůjčení v architektuře a souběžné řazení mezi starověkem a středověkem.

Plán kláštera St. Gallen lze charakterizovat takto: v centru je kostel, na jižní straně jsou prostory pro mnichy a místnost pro poutníky. Na severní straně se nachází pokoj opata, místnost školy a ubytovna. Vzadu je nemocnice, která je význačně vzdálená od kláštera; v sousedství - farma a domov vesničanů.

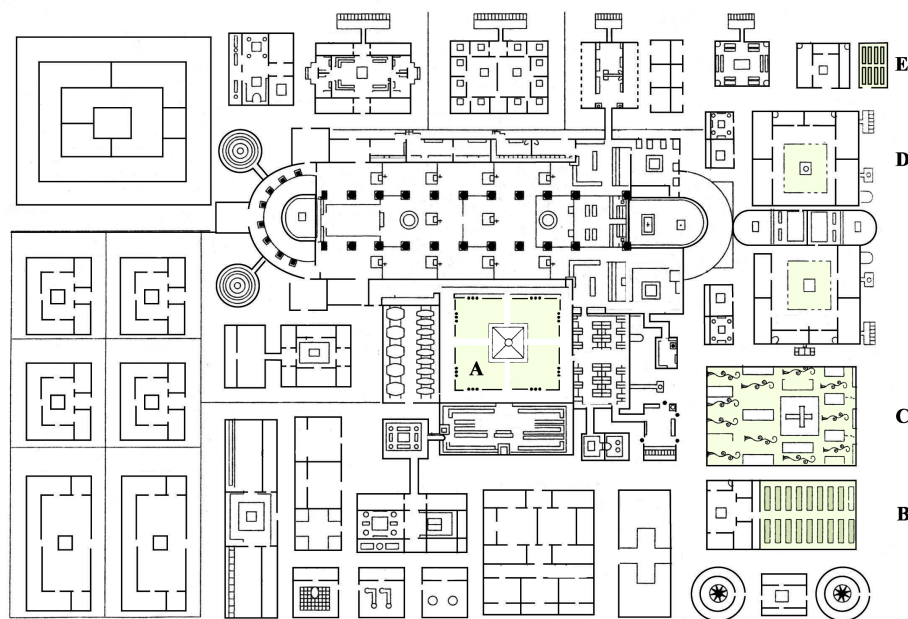
Obrázek č. 7 – plán kláštera St. Gallen
(<https://www.campus-galli.de/klosterplan/?lang=en>)

Tento nákres připomíná půdorys římské vily. Stejně jako v antické vile se tu vůbec nedodrží zákony symetrie: budovy se nacházejí na rozlehlých plochách, rozmístěných podle podmínek terénu a pohodlnějšího užívání.

Na plánu opatství, stejně jako na půdorysu římské vily, se rozlišují dvě hlavní části: vila rustica a vila urbana (venkovská vila a městská vila). Vila urbana se ve skutečnosti stala klášteřem.

Pro žádnou jinou zahradu této doby nemáme tak detailní popis. Existují však důvody předpokládat, že zahrady jiných klášterů - benediktinských i cisterciáckých - byly uspořádány podle podobného principu.

Zahrada byla přítomna na plánu St. Gallen ve čtyřech «hypostázích». Za první: nádvoří, které je stejně jako v antickém domě, obklopeno budovami a bylo otevřeným prostorem pokrytým trávou, v jehož středu rostl strom. Antické atrium je přeměněno na krytou galerii (claustrum). Za druhé: místo, kde byly pěstovány aromatické a léčivé byliny (herbularius), se nacházelo v severozápadním rohu klášterního území vedle cely lékaře. Za třetí: zelinářská zahrada (hortus) v jihozápadní části plánu, a nakonec sad (promifer), kde se nacházel také klášterní hřbitov.

Obrázek č. 8 – zahrady St. Gallen, vlastní nákres

Na obrázku je plán kláštera St. Gallen v hlavních rysech. Následující seznam popisuje jednotlivé zahrady na plánu:

A – rajský dvůr (claustrum)

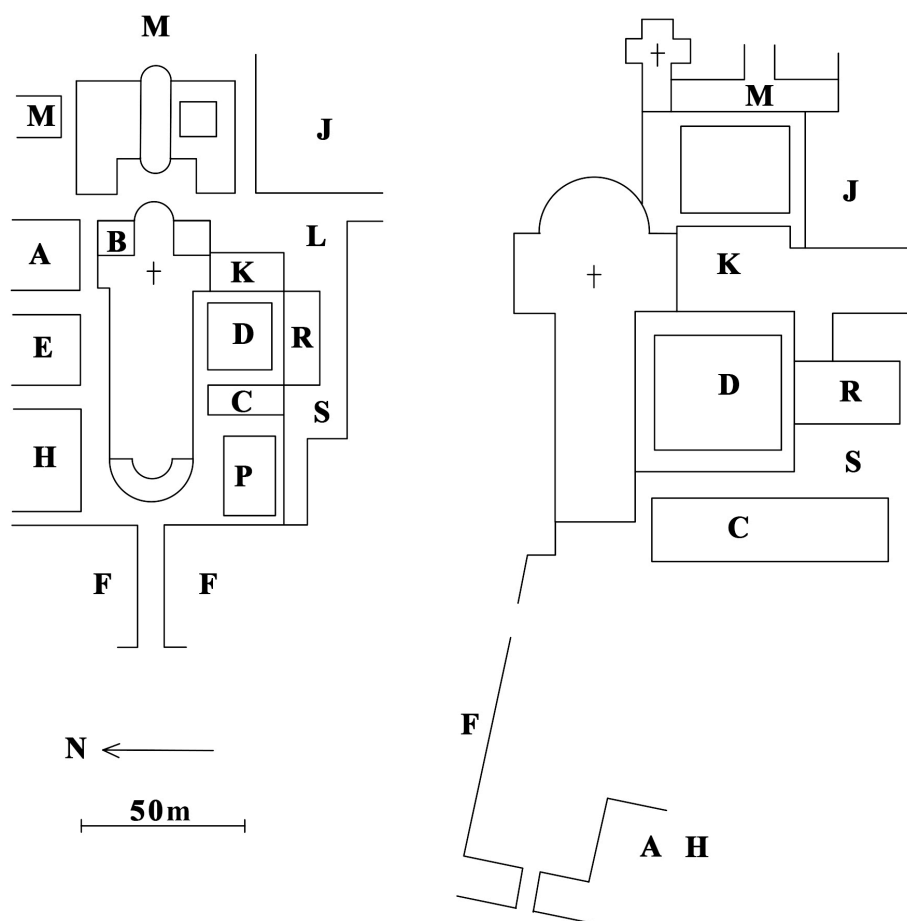
B - zelinářská zahrada (hortus)

C - ovocná zahrada spojená s hřbitovem (promifer)

D – rajské dvory nemocnice s vlastní kaplí

E – zahrada léčivých bylin (herbularius)

Pro srovnání s plánem kláštera St. Gallen (obrázek vlevo) uvádím půdorys francouzského cisterciáckého opatství Clairvaux z XII. století. (obrázek vpravo). Podobnost mezi těmito půdorysy je tak velká, že by bylo nadbytečné dávat ke každému z nich zvláštní vysvětlení, proto jsem označila místa se stejnou funkcí shodnými písmeny.

Obrázek č. 9 – porovnání půdorysu St. Gallen (IX. st.) s opatstvím Clairvaux (XII. st.), vlastní nákres

Následující seznam objasňuje tento univerzální plán:

K – ložnice nebo dormitorium, nacházející se podél kryté galerie a komunikují s chórem kostela;

R – jídelna (refectorium), s kuchyní (**S**) a komorou (**C**);

A - je místnost opata (prelatura);

B – místnost, kde se byly přepisovány knihy (scriptorium) a knihovna;

E – škola;

H – pokoj pro hosty (cella hospitum);

P – prostor pro poutníky, žebráky a nepochybně také pro žadatele o azyl;

D – rajský dvůr

J – ovocná zahrada a klášterní hřbitov

M – nemocnice se samotnou kaplí; vlevo od kaple se nacházela nemocnice pro církevní činitele, napravo toto zařízení pro ostatní lidi;

F – farma a dílny patřící k opatství

Při pohledu na popis kláštera sv. Gallen vidíme, že odpovídá opatství v Clairvaux. Zdá se, že plán Clairvaux je praktickým provedením podle modelového plánu St. Gallen ve vztahu k požadavkům lokality a některým zvláštním ustanovením řádu.

Obecně platí, že ve všech opatstvích ve středověku se prostory nacházely ve stejném rázu, jako v předloze St. Gallen v devátém století. Pouze Řád sv. Bruna přináší k tomuto plánu drobné změny, které jsou vyjádřeny v tom, že každý mnich měl v svoji malou samostatnou celu (příkladem je nyní již zničený kartuziánský klášter v Clermontu, jenž je součástí přežívajícího karteziánského kláštera v Norimberku).

Je pozoruhodné poznamenat, jak se zde projevuje naivita charakteristická pro tuto dobu. Všechna obecnější vysvětlení k plánu jsou totiž uvedena ve verších. V próze je pak uveden pouze popis, který přímo souvisí s klášterem St. Gallen, například jméno svatého, jemuž bude věnován hlavní oltář, délka a šířka kostela, tedy stručně řečeno - místní údaje. Je zřejmé, že tyto rýmované texty nebyly sestaveny pro jediný případ, ale představují body obecných pravidel, instrukce adresované jednotně všem opatstvím.

Zahrada a klášter jsou jediným kompozičním systémem. Způsoby, jak dosáhnout této jednoty sestavování v různých kláštorech, jsou různé. Vytvoření prostředí zahrady probíhalo ve dvou směrech. První představuje především krajinné přeměny související s každodenními a ekonomickými aktivitami a s následnou estetizací. Druhý směr (ten není přítomen ve všech kláštorech) sebou nese vytvoření krajiny, která odpovídá některým vzorům (například ztvárnění analogie se Svatou zemí).

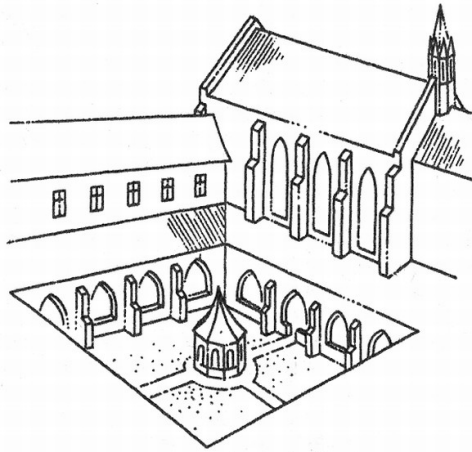
7.1 Rajský dvůr

«V mravním smyslu je rajský dvůr kontemplací, do něhož duše vstupuje a odpoutává se od shluku světských a tělesných myšlenek.»

(DURAND, 2015)

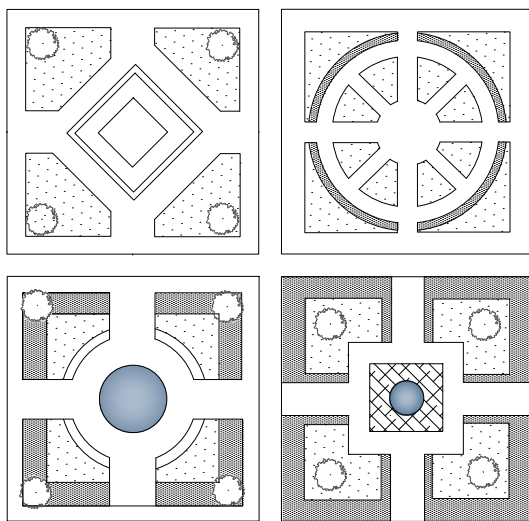
V XI. až XII. století neexistoval jeden jasný systém výzdoby chrámů a klášterních zahrad. Vždy ve všech případech budování nových staveb existovala představa spojující dekorativní výzdobu v určité posloupnosti, tedy sledu. Teologicky rozpracované a odůvodněné pořadí, odpovídající určité číselné symbolice či významu světových stran logicky pocítujeme v architektonické a sochařské úpravě chrámu a zahrady.

Klášterní nádvoří nebo rajský dvůr, skrytý od světských lidí, je umístěn uvnitř klášterního komplexu, přiléhá k budově kostela na jižní nebo na severní straně. Oplocení prostoru vzhledem k prostředí opět spojuje symboly zahrady a rajského města. Základem představy ráje jako města byly složité metafory v «Apokalypse» věnované nebeskému Jeruzalému: «Město mělo mohutné a vysoké hradby, dvanáct bran střežených dvanácti anděly... Tři brány byly na východ, tři brány na sever, tři brány na jih a tři brány na západ... Město je vystaveno do čtverce: jeho délka je stejná jako šířka...» (Zj 21, 12-16). Proto je jedna ze stěn rajského dvora hluchá a druhá je s ambitem nebo kolonádou. Strukturální výzdoba rajského dvora připomíná strukturu římského peristylového nádvoří.

Obrázek č. 10 – Antonín Kryl, rajský dvůr
 (http://www.soupispamatek.cz/arl-kecz/cs/detail-kecz_un_auth-0017125-Heslo-rajsky-dvur/)

Rajský dvůr je zpravidla do čtverce, rozdělený úzkými cestami křížem do čtyř čtvercových stran. Takové rozdělení mělo samozřejmě symbolický význam - kříž, tvořený cestami, by nám měl připomínat Kristovy utrpení. Uprostřed na rozcestí byla zbudována studna, kašna, nebo malý rybník pro vodní rostliny a za účelem zalévání zahrady, umývání nebo pití vody. Fontána byla také symbolem čistoty víry a nevyčerpatelné milosti.

Obrázek č. 11 – varianty rozmístění zeleně v rajském dvoře, vlastní nákres

Uprostřed rajskeho dvora býval umístěn «strom života» — rajský strom jako symbol Panny Marie - malý pomerančovník nebo jabloň, vedle stromu se také někdy nacházel kříž nebo rostl růžový keř. V rajském dvoře byly často zasazeny květiny používané pro výzdobu oltáře. Každá květina měla svůj symbolický význam z dávných dob. Například: bílá lilie

symbolizovala čistotu Panny Marie, bílá růže - Marii královnou nebes, červená růže - prolitou krev Krista atd. Na záhonech rostly další zahradní květiny a polní rostliny.

Středověcí umělci často používali ve svých dílech vyobrazení rostlin, jejich přírodní krásu. Tyto středověké skvosty malířského umění můžeme nyní vidět při pohledu na dochované nástěnné malby, ikony, výšivky a knižní iluminace.

Procházka ambitem rajského dvora byla jako duchovní cesta hlubokého rozjímání a modliteb, cesta k Nebeskému Jeruzalému. To umožnilo obyvatelům kláštera vstoupit do světa putování, které jim byl nepřístupné. Život mnicha je tak symbolicky připodobněn službě apoštolů (Vita Apostólica).

7.2 Užitkové zahrady

Většina klášterů ve středověku existovala na uzavřeném základě, od okolí odděleném prostorem, a proto se v podmínkách ekonomické samosprávy muselo vyhovět všem duchovním i hmotným potřebám většího počtu lidí. Tyto potřeby představují především chrám a mnišský řád.

Na území kláštera dále existují i další budovy sloužící každodennímu pozemskému životu mnichů: cely, refektáře a kuchyně se vždy nacházely vedle sebe. Dále byly umístěny umývárna a parní lázně, nemocnice, která byla součástí velkých klášterů (jako například ve Canterbury) a mohla mít vlastní kapli; dále pak vnitřní galerie, pak prádelna, pekárna, stodoly, sýpka, skladiště a samozřejmě užitkové zahrady, kde mniši pěstovali zeleninu a ovoce pro obživu všech obyvatel v klášteře; léčivé byliny pro potřeby lékařů a květiny pro ozdobu oltáře.

Zahrady v kláštorech byly rozděleny do tří typů podle jejich utilitárního charakteru: ovocné, květinové, zeleninové a lékárenské zahrady. Následně bych ráda pohovořila o všech typech klášterních zahrad.

Do jisté míry mohou být klášterní zahrady považovány za prototyp botanických zahrad.

7.2.1 Zeleninová zahrada

Středověká křesťanská církev se snažila naplnit každý prvek mnišského života svým symbolismem a zvláštní alegorickou hodnotou, bohužel docházelo k vytlačování «lidského»

způsobu života z traktátů a jiných soudobých literárních prací. Nemůžeme však neupomenout jednu z nejdůležitějších klášterních struktur a sice užitkové klášterních zahrady.

Kláštéry obdržely pozemky, kde obdělávaly půdu, ohrazovaly, je osévaly zeleninou. Proto původ slova «zahrada», od slova ohrazovat. Mniši byli první agronomové, první chovatelé a popularizátoři zeleniny.

Středověká Evropa si převzala zahradní kulturu z pobřeží Středozemního moře. Pravděpodobně, je dost možné, že potočnice lékařská (*Nasturtium officinale*) byla přinesena ze severu. Po dlouhou dobu existovaly zeleninové zahrady se stejnými rostlinami, které byly známy již Římanům. To dokládá seznam názvů rostlin v *Capitulare de villis* a v *De observatione ciborum Anthymia*, napsané krátce po 500. roce našeho letopočtu. Za prvé se jedná o zeleninové užitkové rostliny jako hrách, boby, čočka. Dále se zde pěstovaly kořenové plodiny: řepa, vodnice, která také rostla i na polích; pak ředkvičky, mrkev, pastinák. Kromě luštěnin a kořenové zeleniny se k jídlu používaly zelí, pór, různé druhy cibule a česnek. V temných dobách epidemie moru se za česnek, který byl pěstován, platilo zlatem. V literatuře je také zmíněno množství rostlin, které sloužily k ochucení jídla, tedy hlávkový salát, locika, čekanka, špenát, červená řepa, zahradní řeřicha, divoká hořčice a šruha zelná (GOLOVKIN, 1981).

Seznam zeleniny v *Capitulare de villis* a v práci *Anthymia* zahrnuje také rostliny, které byly aklimatizovány mimo oblast Středozemního moře: chřest, meloun, možná také okurka a tzv. *Cucurbitas* - je termín, který se pravděpodobně používá k označení druhu dýňové rostliny. K těmto rostlinám je třeba ještě přidat další aromatické bylinky, které slouží také jako ochucovadla jídel. Tyto druhy koření byly vysoce ceněny ve středověké kuchyni. Zpravidla se doporučovalo přidávat celer, koriandr, kopřiva nebo pór ke každému vaření.

Záhonky se zeleninou a bylinkami v klášterních utilitárních zahradách byly vytvořeny ve formě vysokých hranolů, jejichž svahy byly zpevněné drnem, pruty nebo laťkovým plotem. Oblíbeným prvkem středověké zahrady byly drnové lavičky ve formě výčnělků z obvodové zdi zahrady.

Obrázek č. 12 – zeleninová zahrada, The cloisters museum
(<http://www.travelthruhistory.tv/medieval-museum-new-york-city/>)

7.2.2 Ovocná zahrada

Pravidelné byly také ovocné sady, které spolu s potravinářskou funkcí sloužily jako klášterní hřbitov, to můžeme říct po prostudování výše uvedeného návrhu plánu kláštera St. Gallen ve Švýcarsku, kde je ovocná zahrada také připojena ke hřbitovu. Mezi stromy se zde nacházejí hroby. Na plánu St. Gallen je viditelné, že různé druhy stromů byly vysazeny do skupin: zvláště jsou vysazené jabloně, hrušky, švestky atd. Obvod zahradní zdi byl obvykle obklopen bariérou listnatých stromů (lípa, topol, jasan). Tyto stromy měly chránit slabé ovocné porosty.

Stromy v sadě rostly v rovných řadách a byly převážně místního původu, i když exotické druhy nebyly vyloučeny. Stejně jako v naší době i ve středověku měli lidé jistou vášeň pro novinky. Potíže s dopravou pak vedly k pokusům aklimatizovat rostliny. Není tedy překvapující, že tam rostlo mnoho ovocných stromů, které nyní neexistují, protože bylo mnohem výnosnější dovážet ovoce z dálky než jej náročně pěstovat na místě. Péče o ovocné stromy je složitá a je obzvláště obtížné zachovat fetální kulturu v následujících generacích, takže skutečná kultura v raném středověku nebyla známa.

7.2.3 Vinice

Křesťanství potřebovalo víno jako nezbytnou součást liturgie a jiných náboženských obřadů. Připomeňme si zde také eucharistický zázrak, když se Kristova krev přeměnila na víno.

Ve středověku však bylo vinařství spojeno s vážnými dopravními problémy a s neuvěřitelnými výrobními náklady. Aby se tyto problémy snížily na minimum, biskupové přikazovali vysazovat vinohrady všude tam, kde jsou biskupská města s vhodnou půdou. Ale mniši, kteří byli daleko od městských center a byli odkázáni na svou vlastní nedokonalou hospodářskou výrobu a k tomu ještě dodržovali slib chudoby, měli ještě víc dobrých důvodů k tomu, proč se zabývat vinařstvím.

Staré klášterní zákony často přísně zakazovaly pít víno, ale jiné zákoníky byly mírnější a umožňovaly konzumovat víno při zvláštních svátcích. S příchodem Řádu svatého Benedikta, který se rozšířil po celém západě, bylo konečně pití vína povoleno a začalo být považováno za součást každodenní stravy.

Takže s povolením svatého Benedikta pít víno, začali mniši horlivě vysazovat vinice kdekoli tam, kde to jim umožňovalo klima a kde byla vhodná půda. To přinášelo značné obtíže, což částečně ovlivnilo dovednosti, které přispěly ke zlepšení vína v kláštrech. Velmi rychle si mniši uvědomili, že vinařství může být velmi ziskové podnikání a zabývali se zlepšením kvality vína a zdokonalením způsobů výsadby révy. Tak například němečtí cisterciáci zavedli terasovité vinice. Téměř každý klášter, kde byly vhodné geografické a klimatické podmínky, vlastnil vinici.

Obrázek č. 13 – terasovité vinice z Lavaux, Švýcarsko
(<https://www.internationaltraveller.com/10-places-see-switzerlands-best-bits/>)

Ve středověku bylo víno používáno i k lékařským účelům jako antibiotikum a také ke snížení horečky.

7.2.4 Lékárnická zahrada

Prototypem moderních květinových výsadeb byly pravidelné záhony s léčivými a okrasnými rostlinami. Lékařská zahrada byla obvykle umístěna ve vnitřních dvorech, vedle domu nebo cely lékaře, vedle klášterní nemocnice nebo chudobince. Kláštery byly tehdy jediným místem, kde se poskytovala lékařská pomoc jak mnichům, tak poutníkům. Pěstování léčivých rostlin se stalo důležitým zájmem středověkých zahradníků. V lékárnické zahradě byly pěstovány bylinné rostliny s léčivými účinky, okrasné květiny a rostliny, které se využívaly jako barviva, používaná ke zdobení rukopisů a floristické výzdoby oltáře. Rostliny byly vysazovány v určitém pořadí, v závislosti na léčebných vlastnostech. Kvetoucí a voňavé rostliny dávaly krásu lékárnickým záhonům: růže, lilie, karafiáty, sedmikrásky, kosatce, slézy, pelyněk, šalvěj, mák, tymián, ruta atd.

Na plánu kláštera St. Gallen, který byl zmíněn výše, najdeme nemocnici, která z architektonického hlediska připomíná malou klauzuru s vlastním rajským dvorem, ambitem a kaplí. K němu přiléhá dům léčitele s vymezeným místem pro vážně nemocné a pro lékařské zákroky jako bylo například pouštění žilou, také zde byla vlastní zahrada s léčivými bylinami. Na plánu St. Gallen se hovořilo o šestnácti léčivých rostlinách: rozmarýn, saturejka, maří list, pískavice, máta, šalvěj, ruta, římský kmín, libeček, fenykl, hulevník, fazole, růže, lilie a kosatce.

Obrázek č. 14 – lékárnická zahrada
(<http://ukrsad.org/landshaftnaya-arxitektura-istoriya-landshaftnogo-dizajna.html>)

7.2.5 Medicínská zahrada

X. století znamenalo začátek založení ošetřovatelských řádů, jejichž cílem bylo starat se o chudé a nemocné. Členové řádů chtěli pomoci nemajetným, a takovým způsobem

projevovali svou lásku k Bohu. Papež Řehoř Veliký v roce 817 vydal dekret «O péči o chudé, postižené a nemocné», takže tak došlo k silnému průlomů v rozvoji řádů a kongregací se zaměřením na léčení a péči o nemocné a zraněné. Ošetřovatelské řády zakládaly první nemocnice již od samého počátku své činnosti. V raném a vrcholném středověku první nemocnice fungovaly právě v kláštorech. V XI. století se objevil nejstarší duchovní rytířský řád - johanitů, předchůdců maltézských rytířů. Dostaly název špitálské řády, protože při jejich kláštorech vždy byly nemocnice a lékárny. Tím souvisela stálá potřeba léčivých bylin a následně nutnost zdokonalení lékařských zahrad a jejich rozšíření.

Od XIV. století se klášterní lékárnické zahrady postupně měnily na medicínské sady, v jejichž činnosti již lze pozorovat nové zásadní vlastnosti. Na rozdíl od středověkých klášterních zahrad už nejsou medicínské zahrady úzce užívané. V klášterních knihovnách se dochovaly dokumenty, které uvádí, že mniši nejen pěstovali léčivé rostliny, ale také je shromažďovali po celé Evropě, a dokonce si vyměňovali rostliny se zeměmi islámského světa. Také je vozili z křížových výprav. Mniši zahájili práci na primární introdukci a systematizaci rostlin, shromažďovali místní a zahraniční rostliny, popisovali je a přivedli je do určitého systému. V klášterních knihovnách byla shromážděna díla antických autorů a velkých vědců z Východu, přeložená mnichy do latiny. Díla obsahovala neocenitelné informace o druzích a vlastnostech rostlin.

Centrem farmaceutického obchodu v západní Evropě byl znám klášter u Reichenau v Německu (v němčině. Kloster Reichenau), jehož opat Walafriid Strabo napsal celé farmaceutické básnické dílo «Zahrádka».

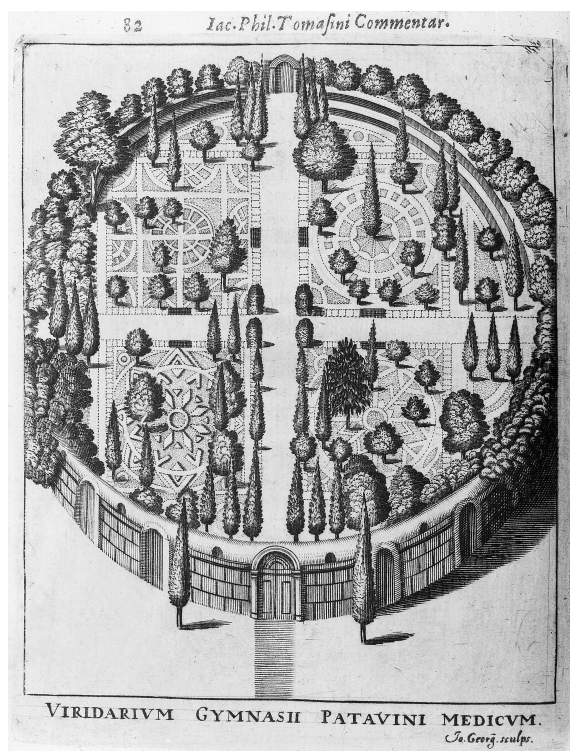
7.3 Botanické zahrady

Brzy se začaly klášterní medicínské zahrady přeměňovat na celé botanické zahrady. V roce 1533 v Padově profesor Francesco Vionafede zorganizoval na univerzitě první nezávislou katedru farmacie. V roce 1545 profesor založil v Evropě první botanickou zahradu pod názvem «Orto dei simplice» («Zahrada jednoduchých léčivých rostlin»). Vědec shromáždil na své katedře sbírku léčivých bylin a vzorků jejich léčivých látek a zahájil praktické studium na univerzitě o botanice a farmakognozii.

O dva roky později (1547) založil podobnou zahradu v Pise profesor medicíny místní univerzity Luca Ghini. V roce 1543 on a jeho studenti shromáždili léčivé rostliny z italských

Alp a nejprve je vysadili u univerzity. Po mnoho staletí byly rostliny této zahrady používány k léčbě pacientů a sloužily ke vzdělávání studentů. V následných letech byl vznik botanických zahrad na vysokých školách již závazný.

V XVI. a XVII. století vznikaly botanické zahrady ve Francii, Německu, Nizozemsku, Anglii, Švédsku a dalších zemích. V tomto okamžiku botanická zahrada ztrácí čistě lékařský charakter, jejím úkolem se stává shromažďování tuzemských i zahraničních rostlin (někdy za účelem introdukce a aklimatizace), jejich popis a systematizace. Například botanická zahrada Jardin des Plantes v Paříži, původně vytvořená jako zahrada léčivých rostlin, se stala jednou z největších světových expozic rostlin, jejich součástí jsou léčivé rostliny. Podobná je historie Královské botanické zahrady v Edinburghu - jedné z nejlepších zahrad na světě. První botanické zahrady léčivých rostlin se objevily v Evropě v XVI. století a patřily italským univerzitám.

Obrázek č. 15 – botanická zahrada Orto dei semplici v Padově
(http://lenoschools4expo.altervista.org/giardino_storia.html)

8 Význam a použití pěstovaných rostlin

Vzhledem k tomu, že ve středověku bylo málo zahrad, byly rostliny velmi ceněné a přísně chráněné. Důkaz o tom, jak velká pozornost byla věnována zahradám a květinám ve

středověku, přináší reskript z roku 812, kde Karel Veliký nařídil to, že dané druhy květin, bude nutno vysazovat pouze do jeho zahrad. Reskript obsahoval seznam asi šedesáti názvů květin a okrasných rostlin. Tento seznam se přepisoval a poté distribuoval klášterům po celé Evropě.

Zahrady byly zakládány dokonce i chudými řády. Například františkáni neměli právo vlastnit pozemky až do roku 1237. Výjimkou tvořil pozemek vedle kláštera, který nemohl být využíván jinak než jako zahrada.

Známe i další mnišské řády, které se specializovaly na zahradnictví a ovocnářství. Některé zákony byly také zavedeny proti těm, kteří ničili rostliny. Podle zákona člověku, který kazil nebo likvidoval roubovaný strom, hrozilo spálením prstů. Viník mohl být za poškození zahrady připoután k pranýři, mohla mu být useknuta pravá ruka nebo hrozilo, že bude navždy vyhnán z města, kde čin spáchal.

Pokud jde o sortiment rostlin, tak kromě nejčastějších rostlin, s různými účinky ať už na zažívacími nebo antibakteriálními a jinými účinky. Tvořily zde také velkou část výběru rostliny s psychotropními, omamnými a narkotickými účinky (tyto účinky pak byly považovány za projevy nadpřirozených sil), neboť mystická složka léčebného procesu, tedy zvláštní rituály, zde měla velmi velký, ne-li převažující význam.

9 Obnova klášterních zahrad

«Staletí kolem nás, skrytá v památkách, nejsou mrtvá, patří neoddělitelně k naší i všelidské kultuře...»

(HEROUT, 1981)

Bohužel v těchto dnech nemůžeme pozorovat klášterní zahrady tak, jak vypadaly ve středověku. Příčiny toho jevu jsou četné války, plenění, změny náboženských přesvědčení a vlády, následný vývoj architektury, řada módních trendů v architektonických a krajinných směrech. To vše nedovolovalo klášterním komplexům s jejich zahradami přetrvat až do naší doby. O tom, jak vypadaly klášterní zahrady, se můžeme dozvědět pouze ze studia literatury a výtvarného umění té doby, a níž se zachovaly eseje a popisy zahrad a jejich vegetačních součástí.

V naší době je třeba pochopit důležitost obnovy klášterních zahrad. Při obnově klášterů je třeba vzít v úvahu stávající architektonické a krajinné kompozice, obecné a unikátní vlastnosti každého klášterního komplexu. Také je potřeba brát v úvahu estetické hodnoty, sociální a užitkové funkce klášterních zahrad a jejich roli a místo v kompozici kláštera. Jedním z nejdůležitějších aspektů při rekonstrukci zahrad je zabezpečit dostatečné množství rostlinného materiálu odpovídajících taxonů v dendrologických školkách. Ty by měly pěstovat a množit místní rostlinný materiál pro budoucí obnovu a rekonstrukci zahrady. Do jisté míry to bude znamenat obnovení historické tradice. Vždyť kláštery v minulosti měly obvykle svou vlastní školku, sazenice, které byly používány nejen pro potřeby kláštera, ale také mimo jeho území.

10 Závěr

V této práci byl popsán středověk, byla provedena jeho klasifikace z historického i estetického pohledu. Je popsán úzký vztah mezi převládající křesťanskou filozofií a její vliv na vytvoření zvláštní krajinné a zahradní architektury s přidanou hlubokou symbolikou, k čemuž tomu nedocházelo v žádné jiné epoše lidských dějin.

Kromě toho středověké zahrady zakladené u klášterů jsou zvláštními architektonickými krajinnými komplexy, ve kterých zahrady a přímo i objekt kláštera tvoří jeden kompoziční systém. Každý klášter zahrnuje prvky společné, zvláštní a unikátní. Společné je spojeno s jednotou mnišského života. Zvláštní je určeno umístěním kláštera a unikátností jeho architektonického a krajinného souboru. Kláštery a jejich zahrady významně přispěly k historii a rozvoji kultury západní Evropy, včetně vývoje medicíny a farmacie. Tato práce nám umožňuje považovat klášterní zahrady za zvláštní architektonické a krajinné celky charakteristické pouze pro období středověku. Tak či jinak, klášterní zahrady představují významnou součást národní umělecké kultury, jež vyžaduje studium, porozumění a restaurování. Obnovením nebo vytvářením nových zahrad bychom neměli zapomínat na symboliku a sémantiku, kterou sebou představují.

11 Seznam použité literatury

- ŽIRNOV, A. D. (1977). *Iskusstvo parkostrojenija*. Lvov: Vysšaja škola, s. 206
- AVERINCEV, S. S. (2005). *Sofia-logos. Slovar*. Kiev: Duch i litera. s. 78, ISBN 966-378-008-8.
- BARTOLI, A. (1878). *L'evoluzione del rinascimento*. Florencie, s. 46.
- BAUER, A. (1998). *Dějiny výtvarného umění*. Olomouc: Rubico, s. 74-75
- CHESTERTON, G. K. (1920). *The New Jerusalem*. Londýn: CreateSpace Independent Publishing Platform, ISBN 978-1542646482
- DURAND, G. (2015). *L'imagination symbolique*. Paříž: PRESSES UNIVERSITAIRES DE FRANCE, ISBN 978-2130651673
- BIBLE. *Písmo svaté Starého a Nového zákona, český ekumenický překlad, 1Kor 2, 2-9; Gn 2, 8-19; Zj 21, 12-16. 20. (7. opravené) vydání*. Praha: Česká biblická společnost, 2017, ISBN 978-80-7545-043-2
- GOGOL, N. V. (1834). *Arabesky (T. 1)*. Petrohrad: AN SSSR, s. 349
- GOLOVKIN, B. N. (1981). *Istorija introdukcii rastenij v botaničeských sadach*. Moskva: Moskovsky gosudarstvenny universitet, s. 102
- HEGEL G.W.F. (1993). *Lekcii po filosofii istorii 1822-1830*. Petrohrad: Nauka, s. 480
- HEROUT, J. (1981). *Staletí kolem nás. Přehled stavebních slohů*. Praha: PANORAMA PRAHA.
- JANISCHEK, H. (1882). *Repertorium fur kunstwissenschaft*. Vídeň: Gerold & Co., s.92
- LIBERA, A. d. (2001). *Středověká filosofie: Byzantská, islámská, židovská a latinská filosofie*. (P. M. Pokorný, Перев.) Praha: Oikoymenh, ISBN 8072980262
- LICHAČEV, D. S. (1987). *O sadach*. Krásná literatura, s. 56
- NECHUŽENKO, N. A. (2011). *Osnovy landšaftnogo projektirovanija i ladnšaftnoj architektury*. Petrohrad: Piter, s. 83, ISBN 975-5-499-00394-9
- PROKOP, V. (2011). *Kapitoly z dějin výtvarného umění*. Karlovy Vary: O.K. - Soft, s. 15
- ROYT, J. (2007). *Slovník biblické ikonografie*. Praha: Karolinum, s. 235, IBSN 978-80-246-0963-8
- SOKOLOV, M. N. (2011). *Princip raja - glavy o ikonologii sada, parka i prekrasnogo vida*. Moskva: Directmedia, s.141-158, IBSN 978-5-89826-375-1
- VOLTAIR, K. V. (1996). *Filosofskije sočinenija*. Moskva: Nauka, s. 89, IBSN 9785020132504
- ZUILEN G. (2003). *Tous les jardins du monde*. Paříž: Astrel, s. 47-53, IBSN 5-17-010874-5

12 Seznam obrazových příloh

Obrázek č. 1 – půdorys baziliky Svatého Martina z Tours s rajským dvorem

(<http://www.francebalade.com/tours/trstmartin.htm>)

Obrázek č. 2 – «zahrada lásky» z italského rukopisu zachovaného v knihovně Extena v Modeně

(<https://www.akg->

[images.de/Docs/AKG/Media/TR3_WATERMARKED/6/b/9/b/AKG49781.jpg](https://www.akg-images.de/Docs/AKG/Media/TR3_WATERMARKED/6/b/9/b/AKG49781.jpg))

Obrázek č. 3 – Livre des prouffitz champestres et ruraulx, 15. st

(<http://classes.bnf.fr/ema/feuils/crescens/feuille/grand/865.htm>)

Obrázek č. 4 – Giovanni di Paolo, stvoření světa

(<http://laviedoru.over-blog.com/2017/01/giovanni-di-paolo-la-creation-du-monde-et-l-expulsion-du-paradis-le-paradis.html>)

Obrázek č. 5 – hortus conclusus

(<http://secretsdejardins.e-monsite.com/pages/jardins/jardins-medievaux-1ere-partie.html>)

Obrázek č. 6 – prvotní hřích, Přebohaté hodinky vévody z Berry

(https://art.biblioclub.ru/picture_63413_grehopadenie_i_izgnanie_iz_raya_nachalo_utreni_bla_goveschenie/)

Obrázek č. 7 – plán kláštera St. Gallen

(<https://www.campus-galli.de/klosterplan/?lang=en>)

Obrázek č. 8 – zahrady St. Gallen, vlastní nákres

Obrázek č. 9 – porovnání půdorysu St. Gallen (IX. st.) s opatstvím Clairvaux (XII. st.), vlastní nákres

Obrázek č. 10 – Antonín Kryl, rajský dvůr

(http://www.soupisamatek.cz/ar1-kcz/cs/detail-kcz_un_auth-0017125-Heslo-rajsky-dvur/)

Obrázek č. 11 – varianty rozmístění zeleně v rajském dvoře, vlastní nákres

Obrázek č. 12 – zeleninová zahrada, The cloisters museum

(<http://www.travelthruhistory.tv/medieval-museum-new-york-city/>)

Obrázek č. 13 – terasovité vinice z Lavaux, Švýcarsko

(<https://www.internationaltraveller.com/10-places-see-switzerlands-best-bits/>)

Obrázek č. 14 – lékárnická zahrada

(<http://ukrsad.org/landshaftnaya-arxitektura-istoriya-landshaftnogo-dizajna.html>)

Obrázek č. 15 – botanická zahrada Orto dei semplici v Padově

(http://lenoschools4expo.altervista.org/giardino_storia.html)